

СИНАГОГЕ – СТУДИЈЕ О АРХИТЕКТУРИ СИНАГОГА У ХРВАТскоЈ

SYNAGOGUES; STUDIES ON THE ARCHITECTURE OF SYNAGOGUES IN CROATIA

Аутор: Златко Карач

Издавач: Свеучилиште у Загребу – Архитектонски факултет, UPI2M BOOKS, 2020.

Сазидах дом теби за стан, мјесто, да у њему наставиш довијека.

(1 Цар. 8:13)

У Загребу је крајем 2020. године објављена књига *Синагоге – Студије о архитектури синагога у Хрватској*. Одабрани текстови аутора др Златка Карача, архитекте и ванредног професора на Архитектонском факултету Свеучилишта у Загребу и гостујућег предавача на Катедри за јудаистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу. Ову књигу су, попут ауторове претходне монографије о исламској архитектури и уметности у Хрватској¹ из 2018. године, писане са млађим колегом и сарадником др Аленом Жунићем, објавили Архитектонски факултет и издавачка кућа UPI2M Books из Загреба. Припремљена у оквиру ауторске едиције *Студије*,² која у ствари представља хрестоматије одабраних писаних радова о урбанистичком и архитектонском наслеђу Хрватске објављиваних током ауторовог научно-истраживачког и публицистичког рада од 1984. до 2020. године (популарни и стручни чланци и прилози, есеји и критички прикази, научни радови и саопштења са научних скупова, прилози у каталозима и наставне скрипте, као и материјали везани за планове и пројекте, предавања, изложбе и др.), књига доноси четрдесетак изабраних прилога о архитектури синагога с простора Хрватске насталих током ауторовог континуираног бављења јеврејском баштином које је за потребе издања тематизовао уредник др Ален Жунић. Избор прилога указује не само на истраживачку ширину и репрезентативност обрађене проблематике, већ и ауторово настојање да недовољно познату архитектонску баштину приближи ширем кругу читалаца. Попут претходних ауторових издања, и ова књига је квалитетно ликовно преломљена и опремљена, за шта су заслужни Ида Глуић и дизајнер Недјељко Шпољар (228 страна, дим. 28 x 23 цм, тврди повез с овојницом).

1 Приказ књиге вид. у: Babić, G, N. Antešević (2019) Zlatko Karač, Alen Žunić: *Islamska arhitektura i umjetnost u Hrvatskoj – Osmanska i suvremena baština, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, UPI2M PLUS, Zagreb 2018, Саопштења II, str. 269–271.*

2 Студије о урбанистичком наслеђу Хрватске; Студије о архитектонском наслеђу Хрватске; Студије о архитектури синагога у Хрватској; Студије о архитектонском и урбанистичком наслеђу Вуковара.

С обзиром на временски распон настанка одабраних прилога, током којег је долазило до нових истраживачких и научних сазнања о архитектури синагога грађених у Хрватској у временском распону од 17. до прве половине 20. века, ова књига уједно сведочи о комплексном истраживачком процесу и његовим исходима који су временом преиспитивани, допуњавани и проширивани. Због њиховог систематског уништавања током Другог светског рата широм Европе, и то не само у материјалном или градитељском смислу, него надасве у духовном значењу, при чему је нестајала и спознаја о јеврејском културном идентитету, данашња истраживања синагога на једном ужем простору, у овом случају Републике Хрватске, дају допринос култури сећања на јеврејску баштину и традицију у знатно ширем контексту. Осим тога, попут сакралних објеката других верских конфесија, и објекти синагога су током дужег периода били део урбанитета многих градова, сведочећи о различитим градитељским и уметничким приступима, као и о присутном културном

и верском плурализму и суживоту. Због специфичног положаја Јевреја у Војној крајини, највише синагога је било распрострањено у Славонији, док у другим деловима Хрватске, осим градова Ријеке, Опатије, Сплита и Дубровника, није била изграђена ни једна синагога. Конфесионална ексклузивност, с обликовним реферисањем на романтичарски и оријентални ликовни израз, одредила је, наводи аутор, посебан и препознатљив идентитет јеврејских сакралних објеката.

Научни допринос који је архитекта Карач остварио током својих проучавања и промишљања јеврејске и исламске сакралне архитектуре је вишеструк, јер, осим валоризације и изношења прецизних атрибуција и тумачења о архитектонским, урбанистичким и уметничким одликама, заснованих на опсежној архивској грађи и методолошкој прецизности, он даје и драгоцен увид у верски живот, обичаје и законитости, историјске промене и догађаје који су имали утицаја на изградњу и уметничку обраду тих верских објеката. Уништавање синагога под режимом усташке власти Независне државе Хрватске током спровођења свирепог холокауста над јеврејским народом, али и другим етничким и верским групама, имало је за последицу запостављање целокупне јеврејске баштине и културних доприноса, чак и касније у поратно време, па Карачев истраживачки подвиг представља пионирски корак у реafirмацији јеврејског културног идентитета, посебно израженог кроз обичаје животног циклуса и верске обреде. Начин на који је конципирана, уз мноштво података и сажетих информација, концизних појашњења и репрезентативног илустративног материјала, књига представља и својеврсни архитектонски водич који даје увид у стилски и типолошки развој синагогалне архитектуре на простору Хрватске. Тај географски аспект поткрепљује и мапа Хрватске, дата у уводном делу, на којој су означена сва места у којима синагоге данас постоје и у којима су постојале пре рушења, с графичким ознакама које упућују на њихову различиту типологију, намену и очуваност. Књига је подељена у три тематске целине, које архитектуру синагога обрађују од опште проблематизације синагога као изгубљене баштине, и њихове архитектонске карактеризације, до одабраних појединачних примера, па је и у том структуралном погледу концепцијски блиска архитектонским водичима, посебно ако се узме у обзир и начин на који је преломљена, с упоредним приказом текста и пратећих функционалних илустрација (350 претежно раритетних илустрација – фотографије, нацрти, факсимили докумената).

Прва целина под називом *Синагоге као баштина – Повијест и меморија* (стр. 13–39) доноси избор ауторових прилога којима су обухваћене основне информације и подаци о изградњи синагога на простору Хрватске, њиховој архитектури и релевантним историјским појавама и догађајима, с посебним освртом на *temento* насталој јеврејској баштини, док се прилози у другој целини, *Елементи архитектуре синагога – развој и одлике* (стр.

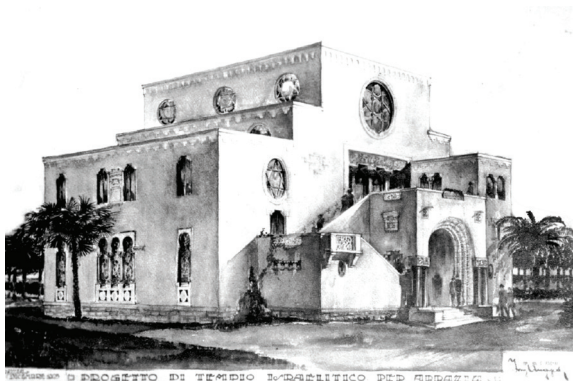
41–79), односе на архитектуру барокних и класицистичких синагога у Хрватској из раздобља 17, 18. и почетка 19. века, током којег је настало више од трећине раних синагога, углавном једноставних адаптираних богомоља уклопљених у стилски корпус барокне и класицистичке архитектуре, затим, у обимнијем делу, на архитектуру синагога 19. века, пошто је након 1860. године, када су Јевреји стекли право поседовања властитих богомоља, изграђено и највише синагога које представљају једну од најоригиналнијих архитектонских манифестација у хрватском историцизму, те напослетку на архитектуру синагога 20. века када је у његовим првим деценијама изграђено последњих девет синагога у стилској обради од историцизма до модерне. У другој целини су тако обрађени развој синагогалне архитектуре у Хрватској и њене главне одлике, с посебним освртом на време изградње, урбано окружење, организацију парцеле и уређење дворишта или врта синагога, типове синагога и њихов унутрашњи простор, стилске и обликовне карактеристике, а дати су и подаци о наручиоцима и ауторима синагога (архитекти и градитељи), међу којима је неколицина познатих имена свог времена, али и бројни непознати градитељи. Обимнији део књиге чини трећа целина, *Одабрани примјери синагога* (стр. 81–183), у којој је обрађено преко 100 синагога разврстаних у две групе – каталог и мањи прилози с поделом на архитектуру синагога из доба историцизма (19. и почетак 20. века) и регистар синагога 20. века, те монографске студије о значајнијим синагогама у Хрватској (синагоге у Кутини, Копривници, Осијеку, Ријеци и Опатији). За синагоге које више не постоје аутор наводи и податак о години њиховог рушења. Начињена типолошка подела синагога – адаптирана богомоља, „синагога – кућа“, трипартитна синагога, синагога с торњевима и куполна синагога – посебно је значајна у обухвату приређених студија, јер су тако до изражаја дошле међусобне разлике и специфичне карактеристике синагогалне архитектуре, превасходно у односу на раздобље изградње или примењене стилске одлике. Осим каталогски обрађених синагога из 22 хрватска града или општине, представљени су и посебни облици јеврејске религијске архитектуре – псеудосинагоге, заступљене у виду богомоља у адаптираним просторима (тзв. скривене синагоге или молитвене дворане) и гробне синагоге које су примарно служиле као капеле или мртвачнице на јеврејским гробљима, а ретко и као места окупљања и молитве на празнике *сећања*. Међу прилозима датим на крају налазе се глосаријум јудаистичких појмова, исцрпни пописи извора и библиографије, те индекс имена, географских назива и локалитета.

Обједињени и систематизовани прилози о јеврејској сакралној архитектури у Хрватској које је др Златко Карач објављивао у протеклих двадесет година, стално проширујући сазнања о несумњиво најслабије истраженом и готово непознатом сегменту хрватске архитектонске и уметничке баштине, представљају, у ствари, и први целовит научни преглед о том корпусу архитектонског наслеђа,

али и заокружен приказ досадашњих истраживања која су још увек у току и која ће на крају бити преточена у целовиту и опсежну синтезу на којој аутор интензивно ради. Како архитектура синагога углавном није обухваћена светским или националним историографским прегледима развоја архитектуре, ова књига о архитектури синагога у Хрватској представља јединствен истраживачки прилог томе, важан за општу историју архитектуре и потпуније разумевање изградње јеврејских богомоља у ширем контексту сакралне архитектуре. Посебан допринос ове књиге се огледа у уједначеној обради и анализи свих синагога које су током историје грађене у Хрватској, а чији се број у току истраживања повећао са шездесетак на око стотину примера. У Хрватској данас постоји још само девет наменски изграђених синагога, а само је једна у изворној функцији.

Небојша Антешевић

маст.инж.арх., маст.прим.умет., докторанд

Слика горе лево, страна 165. Опатија, неизведена синагога, перспективни приказ, пројекат V. G. Angyal, 1925.

Слика лево, страна 227. Липот Баумхорн (Lipót Baumhorn), синагога у Риједи, ентеријер, изграђена 1901.-1903., минирана 1944., срушена 1948. фото: Л. Баумхорн, 1904.

Слика горе, страна 5. Лудвиг Шоне (Ludwig Schöne), синагога у Вуковару, изграђена 1889., девастирана 1941., срушена 1958., разгледница, 1897.